

Pääkirjoitus

Heikki Sirviö^a & Nina V. Nygren^b

Geopoliitiikka, ympäristökriisi ja murrosajan vaatimukset

Kevään uutiskuvat ovat olleet täynnään räjähtäneitä tai palavia kaupunkeja, rakennuksia, avoneuvoja, laivoja ja ilma-aluksia. Erityisen mustaa savua ovat ilmoille päästäneet tuhotut teollisuuslaitokset ja polttoainevarikot. Myös ydinonnettomuuksien kanssa on leikitelty tavalla, joka kertoo siitä, että Tšernobylin tapahtumat vuonna 1986 on lähinnä aktiivisesti unohdettu.

Venäjän täysimittainen hyökkäys Ukrainaan tuottaa laajakantoisia seurauksia hyvin monella alalla. Eritoten Euroopan turvallisuus- ja energiapolitiikka ovat myllerryksessä. Maailman viljamarckinat ja maataloustuotanto laajemmin ovat ennennäkemättömän kriisin edessä, minkä seuraukset koetaan huoltovarmuuden sosiaalistilallisissa marginaaleissa lopulta kalvavana nälkänä. Tilanne on saanut alkunsa tietynlaiseen geopoliittiseen ajatteluun jumiutuneesta tavoitteenasettelusta, mutta seikkailupolitiikasta käynnistyneiden tapahtumaketjujen edetessä on työlästä pysyä mukana vaikeasti ennakoitavien seurausten vyöryssä. Ensin Covid-19-pandemia ja nyt valtioiden välinen täysimittainen sota Euroopassa osoittavat verkottuneen maailman häiriöalttiuden. Seurausten ulottuminen vähintään satojen miljoonien ihmisten elinehtoihin herättää kysymyksiä pitkän tähtäimen poliittisesta vakaudesta.

Sodan ja siitä koituvien seurausten syyt ovat kerrottavissa monin tavoin. Yksi nähdäksemme relevantti tapa on tunnistaa vanhakantaisen geopoliittisen ajattelun vaikutus erityisesti Venäjän valtiollisessa järjestyksessä. Se korostaa territoriaalista hallintaa ja rakentaa uhkakuvistaan strategisia välttämättömyyksiä, jotka väitetysti oikeuttavat väkivallan. On kuitenkin kysyttävä, voiko naapurivaltioiden poliittinen, saati sotilaallinen hallinta olla kenenkään turvallisuudentunteen legitimi edellytys? Samoin Venäjän hyökkäyssodan ilmeinen tavoite Ukrainan valtiollisen suvereniteetin tuhoamisesta sekä kasautuva todistusaineisto sodankäynnin kansanmurhaan viittaavasta luonteesta kyseenalaistavat sen, että kyse olisi yksinomaan strategisten tavoitteiden toteuttamisesta voimakeinoilla. Yhtä vakuuttavasti voidaan sanoa, että toiminnan motiivi on geostrategisia perusteluita hyväksikäyttävä vallan tahto. Tähän suuntaan viittaavat Venäjän valtiojohtoon omat lausunnot tekemisistään. Lausuntojen epäjohtonmukaisuuksien ja systemaattisten valheitten takaa on tunnistettavissa selvä ydin, johon puhujat vilpittömästi uskovat: nekrofilinen rakkaus edesmenneeseen Neuvostoliittoon ja Venäjän imperiumiin, sen supervallan statukseen ja territoriaaliseen olemukseen.

^a Pohjois-Savon liitto, heikki.sirvio@pohjoissavo.fi

^b Johtamisen ja talouden tiedekunta, Tampereen yliopisto, nina.nygren@tuni.fi

Tämän ajattelutavan tuntemus on ajanut kaikki entisen Neuvostoliiton valtapiiriin kuuluneet valtiot sotilasliitto Naton syliin, sikäli kun ne on sinne huolittu. Syy, miksi Venäjän valtiojohto katsoo olevansa jatkuvassa vastakkainasettelussa ja suoraa sotilaallista yhteenottoa vaille sodassa Natoa ja sen kautta valtaa käyttävää Yhdysvaltoja vastaan, on sekin tätä taustaa vasten selvä: liittouman olemassaolo on imperiumin restoraation este.

Ympäristökriisin todellisuutta vasten suurvaltapolitiikan arvovaltakysymykset ja menneisyyteen suuntautuvat suuruuden haaveet vaikuttavat täydellisen vähämielisiltä. Ilmastonmuutosta voimistava fossiilitalous on varmasti etenevän kollektiivisen tuhon tie, jota vasten minkä tahansa muun turvallisuushuolen relevanssia olisi peilattava. Ukrainan sodan moninaisten seurausten ja vaikutusten joukosta kaikkein oleellisimmaksi muodostuvat ilmasto- ja ympäristöpolitiikkaa kauaskantoisesti muovaavat päätökset, jotka kytkeytyvät erottamattomasti talous-, energia-, turvallisuus-, metsä-, yhteiskunta- ja aluepoliittisiin ratkaisuihin. Toistaiseksi näyttää siltä, että Euroopan Unionissa on tehty oikeansuuntaisia johtopäätöksiä välttämättömydestä irrottautua venäläisestä energiasta ja muista halvoista tuotannon tekijöistä. Samalla näihin ratkaisuihin ja niiden toimeenpanoon sisältyy merkittävää epävarmuutta ja institutionaalista ja infrastruktuureihin liittyvää hitautta, sekä poliittisten horjuttamispyrkimysten ja hallitsemattomien taloudellisten ja yhteiskunnallisten seurauksien mahdollisuuksia. Lisäksi suhteellisen yhtenäisessä EU:ssa on helppo unohtaa, että Länsi-Euroopan ja Pohjois-Amerikan ulkopuolella Ukrainan sodan seurauksena muodostuneet poliittiset jakolinjat ovat huomattavasti monimutkaisemmat, eikä merkittävä osaa maailman valtiotoimijoista edes katso asiakseen asettua Venäjän aggressiota vastaan.

Sodan aloittaminen suurvalta-aseman osoittamiseksi ja imperiumin palauttamiseksi vaikuttaa paitsi tavoitteena irrelevantilta, myös Venäjän sotamenestystä vasten huonosti laskelmoidulta pyrkimykseltä. Asia on mainittu viime kuukausina usein, muttei silti ehkä tarpeeksi usein: vallitsevaan tilanteeseen sisältyy seurauksiltaan katastrofaalisen ydinase-eskalaation riski, joka on historiallisen korkea. Ydinasekysymyksessä valtaa käyttävien poliittisten voimien arvostelukyky ei viimeaikaisia tapahtumia vasten varsinaisesti herätä luottamusta. Ydinaseiden valta toimii kuitenkin juuri strategisen kalkyylin kautta. Tilanne, jossa niitä käytettäisiin, olisi epäonnistuminen kaikille; silti niiden olemassaolo on otettava huomioon. Tämä huomioon ottaminen taas avaa uudenlaisen pelikentän: Euroopassa ja Yhdysvalloissa eskalaatiodiskurssi on toiminut selityksenä Ukrainan aseavun valikoivalle riittämättömyydelle arvottaessa Venäjän tunteita erilaisten asetoimitusten suhteen. Esimerkiksi EU:n haluttomalle johtomaalle Saksalle eskalaatiopelko on tarjonnut perustelun jarruttaa Ukrainan sotilaallisen kyvyn kohottamista Venäjän raaka-aineisiin liittyvien taloudellisten intressien varjelemiseksi.

Vallitseva poliittinen tilanne ja siinä näkyvät erot erilaisiin kriiseihin suhtautumisessa viittaavat varsin vakaviin tiedollisiin ja päätöksenteon ongelmiin. Sota ja sen luomat uhkat ovat kyenneet tuottamaan Euroopan Unionissa ja Pohjois-Amerikassa ripeän, päättäväisen ja pakottavan poliittisen mobilisaation, aivan toisenlaisen kuin ilmasto- ja ympäristökriisi, johon vastaaminen on ollut kauniisti sanottuna hidasta ja halutonta. On kuitenkin nähtävissä, että geopolittinen kriisi tulee opettamaan myös materiaalisia ja luonnontieteellisiä tosiseikkoja ensisijaisesti talouskehityksen kriisiytymisen myötä. Tuotanto- ja toimitusketjut ovat jo valmiiksi sekaisin pandemian seurauksena, ja tilanne pahenee pakotteiden katkoessa kauppayhteyksiä edelleen. Konttiliikenteen varaan huoltovarmuuttaan rakentaneet yhteiskunnat oppivat omavaraisuuden ja lyhyiden huoltoyhteyksien hyveitä. Venäjän hiilivetydiktatuurin halpuutettujen tuotannon tekijöiden mahdollistamien hyväksikäyttösuhteiden katkeillessa tuotantomenetelmiä ja kannattavuutta joudutaan arvioimaan uudelleen. Muutamalle tuottajamaalle ja kouralliselle suuryrityksii keskittynyt fossiilinen energiatalous näyttäytyy nyt hauraana, lyhytnäköisenä ja kaikkea muuta kuin rauhaa rakentavan keskinäisriippuvuuden edellytyksenä. Riippuvuussuhteiden katkomisiin sisältyy myös myönteisiä mahdollisuuksia.

Miten asiat kehittyvät, on kuitenkin aidosti epäselvää. Voi olla, että kriisiytyvän kehityksen katsotaan niukkuuden sanelemana vaativan hirttäytymistä fossiilitalouden käytäntöihin, joista köyhyyden ja levottomuuksien uhatessa ei ole varaa päästää irti. Kestävyydsmurroksen vielä varsin abstrakti tavoite reiluudesta konkretisoituukin kenties nopeammin kuin ajateltiin; muun muassa inflaatio ja talouden uudelleenjärjestyminen voivat muuttaa yhteiskunnallista ilmapiiriä nopeasti, ja köyhimmistä ja häviäjistä olisi kyettävä pitämään huolta. Tähän asti kehitellyt politiikkalinjaukset ja esimerkiksi EU:n Vihreän siirtymän välineet (ilmastonmuutoksen hillitsemisen rinnalla) soveltuvat haitallisista riippuvuussuhteista irrottautumiseen ja omavaraisempien ja reilumpien talouksien rakentamiseen. Ilmasto- ja ympäristöpoliittinen kamppailu on kuitenkin vallitsevassa tilanteessa onnistuttava kytkemään aiempaa paremmin turvallisuus- ja sosiaalipoliittisiin sekä huoltovarmuustavoitteisiin oikeudenmukaisen talous- ja yhteiskuntapolitiikan rakentamiseksi.

Tällaista talouden aineelliset ehdot ja seuraukset (alueille, ympäristölle, yhteiskunnalle) huomioon ottavaa tutkimuksellista järkeilyä ja politiikkaa voi kutsua materialistiseksi geopolitiikaksi. Muotoilun tavoite on tehdä näkyviksi vanhan geopolitiikan informoimat strategisen hallinnan pakkomielleet ja toisaalta osoittaa ne maantieteelliset tosiseikat, jotka todella tuottavat kollektiivisia turvallisuushkia ja poliittisia välttämättömyyksiä. Seikat, jotka suurvaltapolitiikan ja sodan myötä tunkeutuvat etualalle, kuten politisoidut identiteetit, alueiden hallinta ja teknologiset kyvyt, tulevat ajan mittaan suhteellistumaan ruoka- ja raaka-ainetuotannon vaikeuksien, ympäristöjen tarvelymisen ja hallitsemattomien ilmasto-olojen vaikutuksia vasten.

Elämme moniulotteisuudessaan vaikeasti hahmotettavaa murrosaikaa. Se asettaa entistä suurempia vaatimuksia maantieteelliselle ja ympäristöpoliittiselle tietämiselle. Murrosajassa on tilaisuus ratkaiseville poliittisille muutoksille, joiden suhteen jakolinjat diktatuuriin ja demokratioiden sekä menneisyyteen tai tulevaisuuteen suunnistamisen välillä ovat kaikkea muuta kuin samantekeviä. Aika ei ole otollinen tietämättömyydelle, vakiintuneiden intressien varjelemiselle, eikä poliittiselle päättämättömyydelle.